

שאלות:

1. האם הידיו יכול להפריך את הקו"ח, או שהוא תמיד רק מסייג אותו?
2. קו"ח של מקומות וקו"ח של נושאים.
3. קו"ח של שורות ושל עמודות ביחס לידיו.
4. פירוש מחודש למחלוקת התנאים ביחס לידיו בסוגיית ב"ק כד-כה.
5. האם באמת ר' טרפון אינו דורש ידיו במקום שמיתר את הקו"ח?
6. למה ייתור של הקו"ח נקרא בגמרא 'הפרכה' שלו?
7. הצעה לפירכא מסוג חדש, כזו שאינה פורכת את ההכללה שביסוד הקו"ח.

המידות:

קל וחומר. ידיו.

וַיֵּשֶׁא אֶהָרֶן אֶת <יָדוֹ> יָדָיו אֶל הָעַם וַיְבָרְכֵם וַיֵּרֶד מֵעֶשֶׂת הַחֹטָאֹת וְהֶעֱלָה וְהַשְׁלָמִים: וַיָּבֵא מִשֶּׁה וְאֶהָרֶן אֶל אֶהֶל מוֹעֵד וַיֵּצְאוּ וַיְבָרְכוּ אֶת הָעַם וַיֵּרָא כְבוֹד יְקוֹק אֶל כָּל הָעַם:

(ויקרא ט, כב-כג)

ויבא משה ואהרן אל אהל מועד, למה נכנס משה ואהרן ביחד ללמד אהרן על מעשה הקטורת, או לא נכנס אלא לדבר אחר, הריני דן ירידה טעונה ברכה, וביאה טעונה ברכה, מה יציאה (כנראה צ"ל: ירידה) מעין עבודה אף ביאה מעין עבודה, מנין לביאה שהיא טעונה ברכה, ודין הוא ומה אם יציאה שאינה טעונה רחיצה טעונה ברכה, ביאה שטעונה רחיצה אינו דין שטעונה ברכה, או חילוף ומה אם ביאה שאינה טעונה ברכה טעונה רחיצה, יציאה שטעונה ברכה אינו דין שטעון רחיצה, לא אם אמרת בביאה שכן יצא מחול אל הקודש, תאמר ביציאה שכן יוצא מקודש לחול, בטל החילוף, וחזרנו לדין ירידה טעונה ברכה, וביאה טעונה ברכה, מה ירידה מעין עבודה, אף ביאה מעין עבודה, הא למה נכנס משה עם אהרן ללמדו על מעשה הקטורת. (ספרא, שמיני פרשה א)

א. תקציר המאמר משנה שעברה

במאמר משנה שעברה עסקנו במידת ה'קל וחומר' דרך המדרש המובא למעלה. בדף לפרשת נח, תשסה, הכרנו שלושה סוגים של קו"ח, מהם המבוססים על נתון אחד (סברתי ויבכלל מאתים מנהי), ומהם המבוססים על שלושה נתונים (מידותי). המדרש שלנו הוא חריג שכן הוא משתמש בקו"ח שמבוסס על שני נתונים בלבד.

מתוך הצגת שיקול של קו"ח מידותי כטבלא מרובעת של ארבע הלכות, עסקנו בתכונות הקו"ח בעל שני הנתונים. ראינו שבקו"ח הזה המשבצות המלאות (=הנתונים) הן באלכסון זו לזו, ומתוכן ניתן לבצע שני שיקולי קו"ח, שכל אחד מהם ימלא נתון חסר במשבצת אחרת בטבלא. כמו כן הצבענו על כך שכל אחד משני השיקולים הללו סותר את השני.

עמדנו על כך שכאשר קיימים שני נתונים בלבד ישנם מקרים בהם קשה להגדיר ציר ייחוס של חומרא וקולא, שכן ייתכן שהפרמטרים של הנתון האחד אינם רלוונטיים עבור הנתון האחר. לעומת זאת במקרים אחרים הנתונים החסרים אינם תוצאה של היעדר ציר ייחוס אלא של חוסר במידע או אי וודאות.

במצב של היעדר מידע מתעוררת הבעיה בשתי הצורות להשלים את המידע סותרות זו את זו. ראינו שניתן לפתור את הבעיה הזו בשתי צורות: 1. למצוא נתון שלישי, ולהשלים את הטבלא למצב של קו"ח רגיל. 2. להכריע בין שני שיקולי קו"ח הסותרים בדרך של סברא (כך בוחר לעשות המדרש המובא למעלה). עוד הערנו כי ההחלטה אודות הרלוונטיות של הפרמטרים (קיומו של ציר ייחוס) מתקבלת על ידי הדרשן עוד לפני ביצוע הקו"ח. זהו ממד הסברא שיש בכל קו"ח. בהמשך הדיון עסקנו בקו"ח של שני נתונים בסוגיית ברכות כא ע"א. מניתוח דרשת הקל וחומר הזו עולה שיש ציר ייחוס והפרמטרים הם רלוונטיים, ולכן הבעיה היא היעדר מידע. תיארונו את שתי הצורות להשלים את הטבלא, וראינו ששתיהן עולות שם בסוגיא.

המסקנה מן הדיון היתה מודל של 'שני שקפים', לפיו השיקול של הקו"ח נערך בשני מישורים, זה על גבי זה: הראשון הוא במישור הטכסט המקראי. במישור זה אנו אוספים נתונים שמצויים

במקרא וקובעים יחס של חומרא וקולא לאור הנתונים הללו (בשלב זה לפעמים היעדר נתון אודות הדין נחשב כהיעדר פוזיטיבי של הדין). בשלב השני אנו מוסיפים נתונים לטבלא באמצעות שיקולי קל וחומר, והתוצאה יכולה לתאר יחסים שונים של קולא וחומרא בין הנתונים (שכן דינים שהיו חסרים בשלב המקראי, ולכן הונחו כנעדרים פוזיטיביים, כעת הם מצויים). לאחר הנחת השקף השני על גבי הראשון יכול להיווצר מצב שיחסי הקולא והחומרא נסתרים, אך לפי הצעתנו יחסים אלו נקבעים אך ורק על סמך הנתונים שמצויים על השקף הראשון (=הנתונים המקראיים), ולכן אין כאן פריכה של הקו"ח (במאמר השנה נראה דוגמא נוספת לכך).

לאחר מכן הצבענו על כך שלפי שיטת הרמב"ם בשורש השני, הסובר כי הלכות אשר נלמדות ממידות הדרש הן קלות יותר מהלכות דאורייתא רגילות, יוצא שבכל קל וחומר מכל סוג שהוא טמונה בעיה אינהרנטית: מסקנתו פורכת את הנחותיו. הסברנו זאת לאור מודל שני השקפים דלעיל.

המסקנה היא שקו"ח היא מידה טכסטואלית, כלומר כלי פרשני למקרא, ולא להלכה. יחסי הקולא והחומרא אינם משקפים יחסים אמיתיים מבחינה הלכתית, אלא יחסים טכסטואליים.¹ יחסי הקולא והחומרא נקבעים אך ורק לאור הנתונים המפורשים במקרא (ולא לאור ההלכות האמיתיות), כלומר רק ביחס ל'שקף' הראשון. מסיבה זו גם הפירכות על אותם יחסי קולא וחומרא נקבעות במישור הטכסטואלי ולא במישור ההלכתי האמיתי. הסברנו בכך את הכלל שלא עושים קו"ח מהלכה למשה מסיני,² שכן הלכה כזו אינה חלק מן הטכסט המקראי. ראינו שמאותה סיבה גם לא סותרים קו"ח מכוח הלמ"מ.³

ב. יישום 'מודל שני השקפים': 'דיו' דאיפריד קו"ח

מבוא

במאמר לפרשת בהעלותך, תשסה, הצגנו את המושג 'דיו לבא מן הדין להיות כנדון' (= 'דיו'), לאור סוגיית ב"ק כה ע"א. לכאורה ה'דיו' הוא הטלת מגבלה על המינוף שניתן היה לעשות מתוך שיקול של קו"ח. סוגיית ב"ק היא בעייתית וסבוכה מאד, אך ננסה בכל זאת להבין כמה יסודות מתוכה, ודרכם גם את מנגנון ה'דיו'. אנו נראה כי ה'דיו', לפחות במצבים מסויימים, מהווה פירכא של השקף השני על יחסי ההיררכיה שעולים מן השקף הראשון (=הטכסטואלי).

בהמשך הדברים נבקש להיכנס לסוגיית ב"ק בפירוט מה, והמעקב אחרי הדברים ידרוש ריכוז. אנו חושבים שהמאמץ ישתלם, שכן יש כאן הצעה שפורסת תמונה כמעט מלאה של ההיבטים הלוגיים של סוגיא חמורה זו, שאנחנו כבר מתחבטים בה במשך לא מעט שנים. אנו מציעים לקוראים, גם אלו שמכירים את הסוגיא, לעקוב אחרי הדברים עם טבלא (כמצוייר להלן) שתהיה מול העיניים לאורך כל הקריאה. אנו נתייחס לקו"ח של שורות ושל עמודות, של נושאים ומקומות, והקורא יוכל לראות את משמעות הדברים מהתבוננות בטבלא.

המונח 'דיו'

הגמרא בב"ק כה ע"א ובמקבילות לומדת את העיקרון של 'דיו' מתוך הפסוק שעוסק בציווי על מרים להיסגר שבעה ימים (במדבר יב, יד):

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה וְאַבְיָה יִרְק יִרְק בְּפִנֶיהָ הֲלֹא תַפְלֵם שִׁבְעַת יָמִים תִּסְגֵּר שִׁבְעַת יָמִים מֵחוּץ לַמַּחֲנֶה וְאַחַר תֵּאֲסָף:

אם אביה של מרים היה יורק בפניה היה עליה להיכלם שבעה ימים. אז אם הקב"ה בכבודו ובעצמו יורק בפניה ודאי עליה להיכלם ארבעה עשר יום (שכן זהו קלון גדול יותר). אך 'דיו לבא מן הדין להיות כנדון', כלומר הלמד אינו יכול להיות יותר מהלמד. לכן גם כשהקב"ה יורק בפניה היא צריכה להיסגר רק שבעה ימים.

שיקול החומרא והקולא הוביל אותנו להניח שהלמד חמור מהלמד, ולכן עליה להיכלם 14 יום (זהו מינוף של הדין במלמד שמדבר על 7 ימים). אך ה'דיו' מגביל את המינוף, שכן אין לנו ראייה להטיל חובה שתעלה על 7 ימים (ראה הסברים שונים לדין 'דיו' במאמר הנ"ל).

רקע למחלוקת ר' טרפון וחכמים במשנת ב"ק כד ע"ב

הנתונים המקראיים שביסוד הדיון הם שלושה: ברשות הרבים חייבים חצי נזק על נזקי הקרן ופטורים על נזקי שן ורגל. בחצר הניזק חייבים על נזקי שן ורגל נזק שלם. קרן בחצר הניזק לא מופיעה במקרא.

¹ אחד מקוראינו הפנה אותנו להגדה מבית לוי (ברייסק) ח"א, בפירושו על הפיוט 'אחד מי יודע', שם מובאת טענה דומה של ר' חיים מברייסק, אשר מוכיח כי זוהי מידה טכסטואלית ולא מידה הגיונית.

² ראה מקורות רבים לכך באנציק"ת ע' 'הלכה למשה מסיני', סביב הערות 213-191.

³ ראה אנציק"ת שם (סביב הערות 213-203).

במאמר משנה שעברה השתמשנו בהצגה של נתוני הקו"ח ומסקנותיו בטבלא. בשיטה זו ניתן להציג את הנתונים המקראיים של משנת ב"ק באופן הבא:

מזיק/רשות	רשות הרבים	רשות הניזק
שן ורגל	0	1
קרן	1/2	?

אם קרן ברשות הרבים היתה חייבת נזק שלם (1), היה כאן קו"ח רגיל, וניתן היה להסיק שגם ברשות הניזק יש לחייב בנזקי קרן נזק שלם. בפרשת נח תיארונו שני שיקולים שבהם ניתן להשתמש כדי למלא את המשבצת הריקה:

1. שיקול שמבוסס על השורות בטבלא: ללמוד מהשורה של שן ורגל שרשות הניזק חמורה מרשות הרבים, ומכאן ללמוד בשורה השנייה שאם קרן חייבת ברה"ר קו"ח שהיא חייבת גם ברשות הניזק. שיקול זה מתבסס על הכללה סמויה לפיה רשות הניזק חמורה לכל עניין מרשות הרבים, והוא נקרא אצל בעלי הכללים קל וחומר של מקומות (כי הוא קובע יחס בין מקומות בהם מתרחשים האירועים ההלכתיים: רה"ר ורשות הניזק, ולא בין הנושאים ההלכתיים לבין עצמם).

2. שיקול שמבוסס על העמודות בטבלא: ללמוד מהעמודה של רה"ר שקרן חמורה משן ורגל. וכעת בעמודה השנייה להסיק מכך שאם שן ורגל חייבים ברשות הניזק אז קרן ודאי חייבת ברשות הניזק. זה נקרא אצל בעלי הכללים קל וחומר של נושאים (כי הוא עוסק בנושאים הלכתיים, ובמקרה זה מזיקים: שן, רגל וקרן).

עד כאן תיארונו את הקו"ח אילו היה כאן מקרה סימטרי. הבעיה שמתעוררת במשנה נובעת כולה מהעובדה שמדובר בקו"ח אסימטרי, כלומר שהנתון במשבצת הימנית התחתונה אינו זהה לנתון שבמשבצת השמאלית העליונה.

מצב כזה יוצר אסימטריה גם לגבי הנתון החסר. אם נשתמש בשיקול 1 (קו"ח של מקומות), המסקנה תהיה שקרן ברשות הניזק חייבת לפחות חצי נזק, שכן בשיקול הזה המסקנה מבוססת על ההכללה לפיה רשות הניזק חמורה מרה"ר (וקרן ברה"ר חייבת חצי נזק). לעומת זאת, אם נשתמש בשיקול 2 (קו"ח של נושאים), אזי המסקנה תהיה שקרן ברשות הניזק חייבת לפחות נזק שלם, כמו שן ורגל באותה רשות, שכן בשיקול הזה המסקנה נובעת מן ההכללה לפיה קרן חמורה משן ורגל (ושן ורגל ברשות הניזק חייבים נזק שלם).

המחלוקת במשנה

המשנה בב"ק כד ע"ב מביאה מחלוקת בין ר"ט לחכמים לגבי חיוב על נזקי קרן ברשות הניזק:

מתני'. שור המזיק ברשות הניזק כיצד? נגח, נגף, נשך, רבץ, בעט, ברשות הרבים - משלם חצי נזק, ברשות הניזק - רבי טרפון אומר: נזק שלם, וחכמים אומרים: חצי נזק. אמר להם רבי טרפון: ומה במקום שהקל על השן ועל הרגל ברשות הרבים שהוא פטור, החמיר עליהן ברשות הניזק לשלם נזק שלם, מקום שהחמיר על הקרן ברה"ר לשלם חצי נזק, אינו דין שנחמיר עליו ברשות הניזק לשלם נזק שלם! אמרו לו: דיו לבא מן הדין להיות כנדון, מה ברה"ר - חצי נזק, אף ברשות הניזק - חצי נזק. אמר להם: אף אני לא אדון קרן מקרן, אני אדון קרן מרגל, ומה במקום שהקל על השן ועל הרגל ברה"ר - החמיר בקרן, מקום שהחמיר על השן ועל הרגל ברשות הניזק - אינו דין שנחמיר בקרן! אמרו לו: דיו לבא מן הדין להיות כנדון, מה ברה"ר - חצי נזק, אף ברשות הניזק - חצי נזק.

ר' טרפון מחייב קרן ברשות הניזק נזק שלם, וחכמים חולקים עליו וסוברים שחייבים רק חצי נזק. לכאורה ההסבר הפשוט ביותר למחלוקת הוא שר' טרפון וחכמים לומדים את הדין החסר באמצעות שני השיקולים שתוארו לעיל, ולכן הם מגיעים למסקנות שונות. אך כבר מלשון המשנה ברור שזה אינו לגמרי נכון, ובגמרא זה נדחה לגמרי.

הסיבה לכך היא ששני השיקולים הם רלוונטיים, ולכן שניהם צריכים להיבחן. אף אחד אינו יכול להחליט באיזה משניהם הוא משתמש ואת איזה הוא דוחה. לדוגמא, אם אכן ר' טרפון מקבל את העיקרון של 'דיו רק לגבי סוג אחד של קו"ח, אז תמיד ניתן לסובב את הקו"ח משיקול של שורות לשיקול של עמודות, ובכך להימלט מה'דיו'.⁴ לכן, דה-פקטו, לפי ר' טרפון העיקרון של 'דיו' אינו ישים כלל במקרה זה.

מהלך הדיון במשנה

לכאורה מהלך המשנה מתאר ניסיונות של ר' טרפון לשכנע את חכמים באמצעות שני שיקולי הקו"ח שתיארונו למעלה. הוא פותח בשיקול 1, וכבר ראינו שהמסקנה המתחייבת ממנו היא שקרן בחצר הניזק מחייבת לפחות חצי נזק. ר' טרפון מנסה לבצע מינוף, שהרי רשות הניזק חמורה מרה"ר, ולכן מסקנתו היא שאם בקרן ברה"ר חייבים חצי נזק אז ברשות הניזק חייבים עליה נזק

⁴ על פעולת 'סיבוב' של קו"ח והשלכותיה על סוגי הפירוכות השונות, ראה במאמרו של מ. אברהם, 'קל וחומר כסילוגיזם', הגיון ב.

שלם. חכמים, כצפוי, עונים לו ב'דיו'. מכיון שאין לנו ראייה להטיל חובה של יותר מחצי נזק, עלינו לעצור בשיעור זה. לכן גם ברשות הניזק חייבים בקרן חצי נזק.

מלשון המשנה נראה שר' טרפון מקבל את הטענה הזו, ולכן מנסה את כוחו בשימוש בשיקול 2. כפי שראינו הקו"ח 2 מוביל אותנו בהכרח למסקנה שהחיוב בקרן ברשות הניזק הוא לפחות נזק שלם, ולכן נראה שיש כאן תשובה ניצחת לטענת חכמים. גם אם נבצע כאן 'דיו' הדין יעצור על נזק שלם, ולא פחות. למרבה התדהמה, חכמים עונים גם כאן ביסוד של 'דיו'. הם טוענים כנגד ר' טרפון שאפילו השיקול 2 לא יכול לחייב יותר מחצי נזק.

המסקנה העולה מן המשנה היא שכל התנאים מקבלים את עקרון ה'דיו', אלא שזה רק ביחס לשיקול השורות. מחלוקת ר"ט וחכמים היא רק בשאלה האם ניתן להפעיל את העיקרון של 'דיו' על שיקול שמבוסס על הכיוון האחר (במקרה שלנו: עמודות).⁵ נעיר כי בתוד"ה 'אני' ובעקבותיהם עוד ראשונים (ראה נמוק"י ורא"ש) סוברים שר"ט אומר את הדברים לשיטתם של רבנן, אבל לדעתו אין לומר 'דיו' גם בקו"ח של השורות.

הסבר ה'דיו' השני

הפעלת העיקרון של 'דיו' לגבי שיקול 2 היא תמוהה מאד. הרי ההכללה שנלמדת מדיני רה"ר היא שקרן חמורה משן ורגל. זה ודאי נכון ללא פירכא. כעת אנו עוברים לרשות הניזק ומגלים כי שן ורגל חייבים שם נזק שלם, אז קרן שהיא חמורה יותר ודאי חייבת שם נזק שלם. מדוע העובדה שקרן ברה"ר משלמת חצי נזק אמורה לסייג את גובה החיוב ברשות הניזק?

רש"י על המשנה מסביר את הנקודה הזו ואומר משפט עמום:

דיו לבא מן הדין להיות כנדון - דסוף סוף אי לאו קרן ברה"ר לא משתכח צד ק"י.

העובדה שקרן חייבת חצי נזק ברה"ר נטלה חלק ביצירת ההכללה שקרן חמורה משן ורגל. לכן אי אפשר להתעלם ממנה גם בסוף הקו"ח ועלינו לסייג את המינוף ולהעמיד את החיוב על חצי נזק. הסבר זה אינו מובן מבחינה הגיונית גרידא. אם עקרון ה'דיו' מבוסס על הטענה שאין לנו ראייה למנף מעבר לגובה החיוב במלמד, אז הרי כאן המלמד הסופי הוא שן ורגל ברשות הניזק, ושם חייבים נזק שלם. אז מדוע להוריד את הלמד אל מתחת למלמד? ניתן להציע שני הסברים להפעלת ה'דיו' על הקו"ח של העמודות:

1. ההכללה לפיה קרן חמורה משן ורגל תקפה עד גובה חצי נזק. חצי הנזק הראשון חמור מחיוב השן ורגל, אך לא החצי השני. זוהי טענה בעייתית, שכן בכל קו"ח שנפרך ניתן להעלות הסתייגות כזו ולהותיר אותו על כנו.
2. אנו מחלקים את הלימוד לשני שלבים: א. לימוד על עצם החיוב של קרן ברשות הניזק. ב. לימוד על גובה החיוב שם. ההכללה לפיה קרן חמורה משן ורגל תקפה רק לגבי עצם החיוב, אך לא לגבי גובה החיוב (בגלל שרואים שבקרן יש מאפיין ייחודי, שגם כשהיא חייבת ברה"ר, היא משלמת חצי נזק). אמנם ברה"ר גובה החיוב בקרן גבוה מזה של שן ורגל, אולם במקומות אחרים גובה החיוב של שן ורגל הוא נזק שלם, ולכן לא ניתן ליישם את ההכללה שקרן חמורה משן ורגל לגבי גובה החיוב. אם כן, אנו לומדים מהקו"ח שמבוסס על ההכללה הזו רק את עצם החיוב ולא את גובהו. הקו"ח מלמד אותנו שקרן ברשות הניזק חייבת לשלם. גובה החיוב נלמד מקרן ברה"ר, ולכן הוא עומד על חצי נזק.

תיאור המחלוקת בגמרא

התמונה העולה מהמשנה היא שר"ט וחכמים מסכימים שניהם ליסוד של 'דיו', אך הם נחלקים בשאלה האם העיקרון של 'דיו' תקף גם לגבי שיקול של עמודות או רק לגבי שיקול של שורות. אך בגמרא נראה שהיא הבינה מהמשנה כאילו ר"ט חולק לגמרי על היסוד של 'דיו'. יתר על כן, בניגוד לתמונה העולה מן המשנה שר"ט הוא ההגיוני יותר (שהרי הוא מיישם את ה'דיו' רק בשיקול השורות, שם הוא מובנה באופן הגיוני), הגמ' מקשה דווקא על ר"ט: כיצד הוא חולק על היסוד של 'דיו', שהוא מפורש בתורה?

הגמ' עונה שאמנם גם ר"ט מקבל את העיקרון של 'דיו' אבל רק במקום שנותר חידוש כלשהו מהקו"ח (=היכא דלא מיפריך קו"ח), כמו במקרה של הסגרת מרים שהוזכר לעיל. אך במקום שבעקבות הפעלת ה'דיו' הקו"ח אינו מחדש מאומה, שם לא נאמר 'דיו' ונותיר את המינוף בעינו. במקרה שלנו, לאחר הפעלת ה'דיו' יוצא שהקו"ח אינו מחדש לנו מאומה, שכן את תשלום על נזקי קרן ברשות הניזק בגובה של חצי נזק היינו יודעים גם ללא הקו"ח. כיצד היינו יודעים זאת? רש"י מסביר זאת כך (וכן הוא בפייהמ"ש לרמב"ם כאן, ועוד):

הכא חצי נזק כתיב - ומשמע נמי ארשות הניזק ואי דרשת דיו ואוקמת ליה ברשות

הניזק אחצי נזק לא אנמרינן ק"י מידי.

רש"י מסביר שהפסוק בתורה שמלמד שקרן מחייבת חצי נזק אינו עוסק דווקא ברה"ר, אלא גם בחצר הניזק. לכן תשלום בגובה חצי נזק היינו לומדים מהפסוק עצמו, גם ללא כל קו"ח. על כן,

⁵ אם האסימטריה בנתונים היתה אחרת, כלומר המספר 1/2 היה מופיע דווקא במשבצת השמאלית-עליונה (ולא ימנית-תחתונה, כמו במקרה שלנו), אז ה'דיו' הבעייתי היה מופיע בשיקול 1 כמובן.

ברגע שנפעיל את יסוד ה'דין', הקו"ח לא יחדש לנו יותר מאומה. במצב כזה לפי ר"ט לא אומרים 'דין', וחכמים חולקים עליו בזה. המסקנה היא שבניגוד להסבר שהצענו מהמשנה, המחלוקת בין ר"ט לחכמים אינה נסובה סביב הפעלת 'דין' בשיקול של עמודות, אלא בשאלה האם אומרים 'דין' במקום שהפעלתו מייצרת את הקו"ח (שזה בשני שיקולי הקו"ח) או לא.

שתי אפשרויות להבין את המצב של שיקול העמודות אחרי ה'דין'

ראינו שבמקרה שלנו לאחר הפעלת ה'דין' הקו"ח נמצא מיותר. חיוב בגובה חצי נזק ניתן ללמוד גם מהפסוק. אם כן, המצב הוא כדלהלן: הפסוק מלמד אותנו שחיוב של קרן הוא חצי נזק בכל סוגי הרשויות. ר"ט מנסה מכוח קו"ח להראות שהפסוק עוסק רק ברה"ר, אך ברשות הניזק עלינו לחייב נזק שלם. כלומר הקו"ח מכריח אותנו להוציא את הפסוק מפרוטו, ולהחיל את הנאמר בו רק על רה"ר.

לאחר הפעלת ה'דין', אנו מראים שגם הקו"ח אינו מכריח אותנו לצמצם את תחום התחולה של הפסוק רק לרה"ר, שהרי בכל אופן יוצא שגם ברשות הניזק חייבים חצי נזק. על כן עולות כאן שתי אפשרויות להבין את המצב למסקנה:

- א. קרן בחצר הניזק חייבת חצי נזק בגלל הקו"ח עם ה'דין'.
- ב. קרן בחצר הניזק חייבת חצי נזק בגלל הפסוק שנותר כפרוטו. הקו"ח אינו נחוץ כאן כלל, והוא לא מלמד מאומה בעניין זה.

מסקנה מדברי הגמרא

הזכרנו שבתוד"ה 'אני' מסבירים שר"ט כשלעצמו אינו מקבל את ה'דין' גם לגבי השיקול של השורות. הסיבה לכך היא שלפי הגמרא ר"ט כלל אינו מקבל את הרעיון של 'דין' במקום שמיפריך קו"ח, כלומר במקום שהפעלת ה'דין' מייצרת את הצורך בקו"ח. טענה זו נכונה גם ביחס לשיקול השורות.

לולא דברי התוס' היה מקום לומר שר"ט מקבל את הדחייה של חכמים בשיקול השורות, ומיישם שם את ה'דין' כי הוא הגיוני. כך גם ראינו שעולה מפשט לשון המשנה (ואולי גם ברי"ח על אתר). לפי הצעה זו, מחלוקת התנאים האם ליישם 'דין' היכא דמיפריך קו"ח נסובה אך ורק על ה'דין' הבלתי הגיוני, כלומר על ה'דין' ביחס לשיקול העמודות (שמופיע שני במשנה). רק שם אומר ר"ט שאם הקו"ח נמצא מיותר אנו לא מפעילים את ה'דין'.

שתי תמיהות על הגמרא

היסוד אותו קובעת הגמרא אינו ברור כלל ועיקר. מדוע כאשר ה'דין' מייצרת את הקו"ח אנו לא משתמשים בו? וכי יש איזו הלכה למשה מסיני שעלינו להפעיל דווקא במקום זה שיקול של קו"ח? אם הקו"ח נמצא מיותר, אז אכן אין צורך בו ולא נשתמש בו. מדוע מצב כזה מכריח אותנו לוותר על ה'דין'?

גם המינוח של הגמרא הוא מוזר. מדוע הגמרא מתייחסת למצב שבו הקו"ח הוא מיותר כמצב שבו 'מיפריך קו"ח'. הקו"ח לא הופרך אלא רק נמצא חסר ערך. לכאורה ההכללות שביסוד שני השיקולים שהצגנו (שקרן חמורה משן ורגל, או שרשות הניזק חמורה מרה"ר) נותרות נכונות. אך מייד נראה שזוהי טעות.

שתי משמעויות לוגיות של ה'דין' ותשובה אפשרית לתמיהות הנ"ל

אמנם בקו"ח של השורות, גם לאחר הפעלת ה'דין' ההכללה נותרת תקפה: רשות הניזק חמורה מרה"ר. לעומת זאת, בקו"ח של העמודות ההכללה היסודית היא שקרן חמורה משן ורגל (זהו קו"ח של נושאים ולא של מקומות), ולאחר הפעלת ה'דין' יוצא שקרן אינה חמורה משן ורגל, שהרי בחצר הניזק שן ורגל משלמים נזק שלם וקרן משלמת חצי נזק. אם כן, הפעלת ה'דין' לא רק ייתרה את הצורך בקו"ח, אלא ממש פרכה את ההכללה שביסוד הקו"ח. בקו"ח של השורות ה'דין' רק מגביל את המינוח ומייצרת את הקו"ח, ואילו בקו"ח של העמודות הוא פורך את הקו"ח שעליו הוא בנוי.

כעת נקדים ונזכיר את הצעתנו דלעיל, שהמחלוקת בין ר"ט לחכמים נסובה אך ורק על הקו"ח של העמודות (בניגוד לדברי התוס' הנ"ל, אך בהלימה טובה יותר ללשון המשנה). כעת נוכל לפרש את לשון הגמרא 'היכא דמיפריך קו"ח', כפשוטה: היכן שהקו"ח מופרך ממש, ולא רק מיותר.⁷ גם התמיהה השנייה נעלמת כעת מאליה. כעת נוכל לומר שבמקום בו הפעלת ה'דין' מפריכה את הקו"ח אזי אם ה'דין' מתחייב הגיונית אנו בכל זאת נפעיל אותו. אבל ביחס לקו"ח העמודות

⁶ בפירושי יבין על המשנה מביא שבגלל שניתן ללמוד את מקו"ח הפסוק הוא מיותר. אבל הוא עצמו מרגיש בקושי, שהרי הפסוק אינו עוסק רק בחצר הניזק אלא בנוקי קרן בכלל.

⁷ בלשון רוב הראשונים, ואפילו בלשון הגמרא עצמה, קשה להעמיס משמעות כזו. בחלק מהם זה אולי אפשרי (ראה, למשל, ברי"ח על אתר). ובדוחק אפשר להסביר שהסיבה שלא אומרים 'דין' כשהוא מייצרת את הקו"ח כי במצב כזה הקו"ח ממש מופרך כפי שראינו כאן. כלומר ייתור הקו"ח הוא סימן לבעיה ולא עצם הבעיה, וצ"ע.

ראינו כי ה'דיו' אינו נובע מהיגיון היסקי, ולכן שם אנו לא נפעיל אותו כשהוא פורד את הקו"ח. זה בדיוק המצב במקרה ההוא, ולכן ר"ט טוען כנגד חכמים שאין להפעיל 'דיו' במקרה כזה.

השלמה לשיטת התוס'

ההבחנה שלנו בין שני סוגי ה'דיו' פותחת אולי פתח להבין גם את דעת התוס'. כזכור, לפי התוס' ר"ט מעלה את הקו"ח השני (של העמודות) רק כדי להקשות על חכמים לשיטתם, אך הוא עצמו אינו עושה 'דיו' גם לגבי הקו"ח הראשון. אם כן, הבעיה לפי ר"ט אינה יכולה להיות שה'דיו' מפריך את הקו"ח, שהרי ה'דיו' עושה זאת רק לגבי הקו"ח השני ולא לקו"ח הראשון (שם הוא רק מסייג אותו). אז מדוע באמת ר"ט אינו עושה 'דיו' בקו"ח הראשון? הגמרא עצמה מסבירה שזה מפני שה'דיו' מפריך את הקו"ח. אבל לפי ההסבר שלנו למושג 'מפריך' (בניגוד לרש"י ורוב הראשונים) זה לא נכון. ה'דיו' לא מפריך את ההכללה שביסוד הקו"ח של השורות (שחצר הניזק חמורה מרה"ר).

ר"ט מסביר שלא אומרים 'דיו' במקום שמפריך את הקו"ח, ולדעתו גם ה'דיו' בקו"ח של השורות מפריך את הקו"ח, ולכן לפי התוס' גם בקו"ח של השורות ר"ט אינו אומר 'דיו'. ההסבר לכך נשען על פירכא לקו"ח שהיא שונה מזו המוכרת לנו בדרך כלל.

במאמר לפרשת נח, תשסה, ראינו שכל פירכא על קו"ח פורכת את ההכללה שביסודו. בד"כ במסגרת פירכא מובאת דוגמא שמראה שיחס החומרא והקולא שהקו"ח מניח אינו נכון תמיד. כאן זה לא קורה. יחס הקולא והחומרא שמניח הקו"ח של השורות (קו"ח של מקומות) נותר בעינו גם אחרי ה'דיו'. עדיין חצר הניזק חמורה לפחות כמו רה"ר. אבל ניתן לתקוף את תוצאת הקו"ח מכיוון אחר.

לשם כך נתבונן בשתי ההנחות בעמודה הראשונה (של רה"ר). משם עולה הכללה שקרן חמורה משן ורגל. אולם תוצאת הקו"ח של העמודות מורה לנו שקרן קלה משן ורגל, שהרי בחצר הניזק בקרן משלמים חצי (לאחר ה'דיו') ובשן ורגל משלמים נזק שלם. אם כן, תוצאת הקו"ח עומדת בניגוד ליחס העולה משתי ההלכות המקראיות שברה"ר. אמנם אין כאן סתירה ישירה להכללה של הקו"ח בו אנו עוסקים (של מקומות), אבל התוצאה של הכללה זו יוצרת בעיה עם שני נתונים מקראיים אחרים. מחד, מנתוני רה"ר עולה שקרן חמורה משן ורגל, ומאידך, מתוצאת הקו"ח עולה מהלכות חצר הניזק שקרן קלה משן ורגל.

אנו מציעים שאולי ר"ט טוען שבמצב כזה הקו"ח הראשון הופרך גם הוא, ולכן לא אומרים 'דיו'. יש לשים לב לכך שאם לא נאמר 'דיו' ונמשיך להשתמש בקו"ח לא תתעורר כל בעיה. במצב כזה קרן בחצר הניזק תשלם נזק שלם, והיא תהיה חמורה כמו שן ורגל, וזה בהתאמה לשני הנתונים ברה"ר. אם כן, הסתירה שבין תוצאת הקו"ח של המקומות לבין שני הנתונים של רה"ר לא גורמת לנו לוותר על הקו"ח אלא לוותר על ה'דיו'. שני הנתונים של רה"ר הם ראייה לכך שאסור לעצור את הקו"ח על חצי נזק, אלא יש לשלם לפחות נזק שלם כדי לא להתנגש עם נתוני רה"ר.

כפי שהסברנו למעלה, ה'דיו' נובע מן העובדה שהכללת הקו"ח מורה לנו ליישם על הלמד הלכה שתהיה חמורה לפחות כמו המלמד. עד כמה חמורה יותר? לכך אין לנו ראייה, וכל מה שיהיה חמור יותר יישאר עקבי עם ההכללה שבבסיס הקו"ח. ה'דיו' אומר שעלינו לקחת את המינימום האפשרי, שכן אין לנו הוכחה עבור יותר מכך. אולם כעת ראינו שבמקרה דידן יש לנו הוכחה שעלינו להחיל הלכה בגובה רב יותר מזה של המלמד.

שיטת חכמים

מה יאמרו חכמים על טענתו של ר"ט? הם יכולים לטעון כנגדו שלא מצאנו פירכא מסוג כזה על קו"ח. כל פירכא צריכה לפרוך ישירות את ההכללה שביסוד הקו"ח, והפירכא הזו אינה עושה כן. על כן הסתירה לכאורה שקיימת בין תוצאת הקו"ח עם ה'דיו' לבין שני נתוני רה"ר ניתנת לפרשנות שונה: אכן עולה מכאן שאין יחס היררכי ברור בין המזיקים (בין קרן לבין שן ורגל). מחד, קרן חמורה יותר ברה"ר, מאידך (לאור תוצאת הקו"ח וה'דיו') היא קלה יותר בחצר הניזק. אך זהו המצב בכל פירכא. כאשר מעלים פירכא נגד קו"ח קיים מצב ששני הנתונים שהיוו בסיס להכללה מלמדים אותנו על יחס קולא וחומרא מסויים, בעוד שהנתון של הפירכא מראה לנו שיחס זה אינו תמיד נכון ולכן אסור ליישם אותו באופן גורף. בדרך כלל פירכא גורמת לוותר על ההכללה של הקו"ח, אך כאן ההכללה של הקו"ח לא נפרכת. במקרה שלנו באמת הקו"ח של נושאים בין קרן לשן ורגל נפרד בצורה כזו (כפי שראינו שה'דיו' ממש פורד את הקו"ח של הנושאים). אם כן, באמת אין יחס היררכי בין שני המזיקים. אבל הרי עדיין יש יחס כזה בין המקומות, ולכן ניתן ליישם את ה'דיו' על הקו"ח של מקומות ולהסיק ממנו את המסקנה ההלכתית. יחס זה לא נפרד ואין סיבה לא להשתמש בו, כולל ה'דיו'.

טענה זו עונים חכמים לר"ט, ועל כן הוא מעלה את הקו"ח השני (של השורות). הוא משוכנע ששם הם יהיו חייבים להודות לו, שהרי שם תוצאת הקו"ח עם ה'דיו' ודאי חוזרת ופורכת את ההכללה שביסוד הקו"ח עצמו (שקרן חמורה משן ורגל), ולכן ה'דיו' נדחה. מה עונים לו חכמים על זה?

שיטת חכמים: בחזרה ל'מודל שני השקפים'

הפתרון אותו הצענו לעיל לא יועיל לנו ביחס לתמונה שהצענו בשיטה המנוגדת לתוס', לפיה המחלוקת נוגעת רק לקו"ח השני (של הנושאים). ושם מעלה ר"ט טענה שה'ידיו' הפריך את ההכללה שביסוד הקו"ח עצמו, שהרי לאחר ה'ידיו' רואים מדיני רשות הניזק שקרן אינה חמורה משן ורגל אלא קלה מהם. מה עונים על כך חכמים?

מעבר לכך, גם לשיטת התוס' עצמם הדבר קשה. הרי ר"ט מעלה נגד חכמים את הקו"ח השני, בהנחה ששם הם לא יוכלו לטעון כנגדו את טענתם. שם ברור שצריך לבטל את ה'ידיו' שכן הוא סותר את הקו"ח, כמו שביארנו לעיל. מה עונים לו חכמים על כך?

אם כן, בין לשיטת התוס' ובין לשיטות החולקות, הקו"ח השני אכן נפרך על ידי תוצאת הקו"ח עם ה'ידיו', ולא ברור כיצד חכמים יכולים לבצע את הקו"ח ולהישאר עם התוצאה הסתירתית הזו. יש שתי אפשרויות להסביר את דעת חכמים:

1. במצב כזה קו"ח אכן מופרך, וכנראה אנו לומדים את דין חצי נזק ברשות הניזק מהפסוק ולא מהקו"ח. לא משמע כן מלשון הסוגיא.

2. האפשרות השנייה, הסבירה יותר בלשון הסוגיא (אפשרות 2 לעיל), היא שעדיין אנו לומדים את דין חצי נזק ברשות הניזק מהקו"ח, ולא מהפסוק, אלא שאנחנו לומדים זאת רק לגבי עצם חיוב התשלום. גובה התשלום נלמד מקרן ברה"ר, ולכן חל עליו הכלל של 'ידיו' שמגביל אותו לגובה של חצי נזק.

לפי אפשרות 2 עדיין קשה: מדוע הפרת יחסי הקולא והחומרא שעולה מתוצאות הקו"ח וה'ידיו' אינה פורקת את ההכללה שביסוד הקו"ח? הרי ניתן לפרוך: מה לקרן שכן היא חייבת ברשות הניזק רק חצי נזק, תאמר בשן ורגל שחייבים נזק שלם. וקשה לומר שההכללה תקפה רק לגבי עצם החיוב ולא לגבי גובה החיוב, שאם כן ניתן היה לעשות זאת בכל פירכא על כל קו"ח: ניתן היה לומר שההכללה שנפרכה עדיין נכונה, אבל לא לתחום של הפירכא.

כאן נראה כי עלינו להיזקק בהכרח ל'מודל שני השקפים'. לפי חכמים ה'ידיו' אינו יכול להפריך את הקו"ח, שכן מסקנת ה'ידיו' שייכת לשקף השני. כפי שהסברנו, הקו"ח הוא מידה טכסטואלית, ולכן היחס ההיררכי שמונח בו וגם פירוט עליו יכולות להילקח אך ורק מהנתונים המקראיים בלבד, ולא מתוצאות הקו"ח. ר"ט וחכמים חולקים בשאלה האם תוצאות הקו"ח יכולות לחזור ולפרוך את הנחותיו או לא, או האם הקו"ח הוא מידה טכסטואלית.⁸

⁸ ייתכן שגם ר"ט מסכים לכך, שהרי בסופו של דבר הוא אינו אומר 'ידיו' כשהוא מפריך את הקו"ח. הוא רק טוען שאם היינו אומרים 'ידיו' הקו"ח היה נפרך.